

Az elmúlt években a jelenkori referenciával bíró levéltárosok közül egyre többen mutattak érdeklődést a tanácsi iratanyag feldolgozása, kutathatóvá/kutathatóbbá tétele iránt. A fondok lezártsága és emiatt a feldolgozás tekintetében a végleges formába önthetőség mellett, nagyban lendített ezen elhatározásokon az a tény, hogy a digitalizálási lehetőségek, valamint az internetes megjelenési formák gyors előretörésével a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel nagyobb közönséghez juthat el a szakemberek produktuma. Az iratfeltáró munka két jellegzetes irányává a testületi jegyzőkönyvek napirendi pontjainak adatbázisba rendezése² és digitalizálása, illetve a prozopográfiai, még jellemzőbben az archontológiai adatbázisok készítése vált. A napirendi pontok jegyzékeléséről is, de még inkább a tisztviselői névtár készítéséről mondható el, hogy igen hálátlan feladat, művelői a nagy történeti összefoglaló munkákban - de még a kisebbekben is - legfeljebb a lábjegyzet szintjén való említésig jutnak el. Egy levéltáros számára azonban hallatlanul nagy segítséget adnak ezek az alapvetően metaadatokat teremtő munkák, hiszen sokszor maga a készítő használja azokat a legintenzívebben.

Már a tanácskorszakban, különösen a nyolcvanas években megkezdődött a hivatali névlisták összeállítása. Csak példalozó jelleggel említjük meg, hogy a Vas megyei és a Veszprém megyei kötetek³ közös pontjukként – nyilván ideologikus okokból - az 1945-ös évet tekintették origónak, míg a zalai kötet a címében kezdőévként 1950-et jelölt ugyan meg, de ezen belül, a tanácsrendszer bevezetéséhez képest retrospektív adatokat is tartalmaz.⁴ A rendszerváltás után elkezdett kutatómunkák már a teljesség igényével indulhattak, de azoknak még így is számos buktatóval kellett/kell szembenézniük.

Amennyiben kizárólag a tanácsi korszakot kívánjuk – retrospektív visszatekintés nélkül - archontológiai szempontból feldolgozni, akkor az időhatárok adottsága mellett a

¹ Elhangzott a Pest Megyei Levéltár 2009. november 26-ai tudományos ülésén.

² E műfajt tekintve az elmúlt évtizedek bő terméséből csak a két legfrissebbet idézzük ide: A Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága és szakigazgatási szervei iratai 1950-1990. Segédletek 1. Összeáll. Jároli József. Gyula, 2006.; Tárgysorozati jegyzék Debrecen Megyei Jogú Város Végrehajtó Bizottsága jegyzőkönyveinek kutatásához 1950-1989. Levéltári dokumentáció 2. Sorozatszerk. Radics Kálmán. Szerk. Uri Sándorné. Debrecen, 2009.

³ Horváth Sándor-Kránitz József-Péter Lajosné: Vas megye közigazgatási beosztása 1945–1950–1987. Szombathely, 1988.; Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950-1981. Veszprém, 1982.

⁴ Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-1985. Zalai Gyűjtemény 22. Zalaegerszeg, 1986.

legelső, és későbbi kihatásai miatt a leginkább felelősségteljes munka, az adatgyűjtés vertikális és horizontális mélységének meghatározása kell legyen. Ha csak a vezetőket akarjuk bevenni a címtárunkba, akkor sem egyszerű kérdés a vezetői szint alsó határának következetes meghúzása. Elemkészletünk kiterjedhet az elnök, elnökhelyettes, (fő)osztályvezető, osztályvezető-helyettes, csoportvezető, igazgató stb. tisztségekre. Itt azzal kell elsősorban tisztában lenni, hogy az idők folyamán egy-egy szervezeti egység hivatalon belüli megnevezése és szintbeli helyzete (pl. osztály-csoport) akár többször is változhatott. Eldöntendő kérdés az is, hogy csak azokat a szervezeti egységeket tekintjük-e a tanácsi apparátus részének, amelyeket a saját szervezeti és működési szabályzatuk annak tekintett vagy tágítunk ezen a körön.⁵ Szintén a munka megkezdése előtti eldöntendő kérdések sorába tartozik, hogy a tanácsi hierarchia minden szintjére (megye, város, járás, község) kiterjedjen-e az adatgyűjtés. Ha az ésszerűség határain belül a legbővebb merítést választjuk, vagyis valamennyi vezetői- és hierarchiaszintre kiterjesztjük a kutatást, akkor már csak a kutatói team megszervezése van hátra, ugyanis egy ember záros határidőn belül nehezen tudna megbirkózni az átnézendő forráshalmazzal.⁶ Az eddigi gyakorlat alapján a megyék, valamint a megyei (jogú) városok esetében a testületi és – az SZMSZ-ükben szereplő - szervezeti egységeik vezetői, míg a kisebb, járási (jogú) városok, valamint a járások és falvak esetében pedig csak a testületi vezetők (elnök, elnökhelyettes), illetve a vb-titkár személyének és hivatalviselési idejének feltüntetése mutatkozott maximális célnak.

Még a keretek kijelöléséhez tartozik, de egyúttal már át is vezet bennünket a munka egy másik fázisába, - evidens módon - az általános, illetve az adott terület specifikumait is felölelő szakirodalom áttanulmányozása.⁷ A tanácsigazgatás, a demokratikus önkormányzatok egyenrangúsága és mellérendelő viszonyával ellentétben, az antidemokratikus centralizációra és a hierarchizmusra épült. Ezt az alkotmány és a korszakban megjelent tanácstörvények egyaránt szentesítették. Mindezek mellett – különösen a korszak elején - az egységesség volt a harmadik fontos jellemvonása a rendszernek. Ennek köszönhetően, elvben az ország összes megyei, városi, járási tanácsának belső struktúrája megegyezett, amit jogszabályokkal is

⁵ Annak ellenére, hogy az SZMSZ szerint nem volt része az apparátusnak, a Veszprém megyei kötetben szerepel a légoltalmi törzsparancsnok, katonai referens stb.

⁶ A csapatmunka szempontjából is kitűnő példa a Csongrád Megyei Levéltár tanácsi archontológiája: Csongrád megye tanácsainak tisztviselői (1950–1990). Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXVI. Szerk. Blazovich László. Szeged, 2007. A Zala Megyei Levéltár tisztviselői cím- és névtára összességében volt csapatmunka: Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalai Gyűjtemény 50. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000.

⁷ A régebről leginkább ismert: A tanácsigazgatás szervei 1950–1970. Főszerk. Müller Veronika. Budapest, 1988. E téren legújabbán alapos összefoglalást nyújt Szeged példáján: Antal Tamás: A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szervezeti és működési alapvetések. Dél-alföldi évszázadok 26. Szeged, 2009.

igyekeztek kifejezni. Ez azonban csak elv maradt, a helyi adottságoknak megfelelően, a gyakorlatban praktikusán módosítottak ezeken a mereven megszabott struktúrákon. Ezek a különbségek azonban nem voltak olyan jelentősek, hogy egy másik megye, város vagy járás tanácsi archontológiáját ne tudnánk per analogiam hasznosítani munkánk során.

A tanácstörvények (1950: I. tv.; 1954: X. tv.; 1971: I. tv.) áttanulmányozása első blikkre a kutatómunka elengedhetetlen attributumának tűnik, ám a munka során garantálhatóan egyre halványulni fog ennek fontosságába vetett hitünk. A tanácsi igazgatás mechanizmusa ugyanis, a saját, nem egyszer megszépített jegyzőkönyvek és más dokumentumaik tanúsága szerint is letért a törvényesség útjáról. Ez különösen az ötvenes évekre, azon belül is az 1950-1956 közötti időszakra volt érvényes. Aki a korszakkal foglalkozik, annak nyilván nem okoz elementáris meglepetést ez a disszonancia, de minimum kisebb horderejű felfedezések egy gyakorlottabb szakembernél is előfordulnak. Nem szabad elfelejtenünk, ez a korszak a tételes és direkt törvénytelenések mellett, az írásbeliség mélyrepülésének a korszaka is egyben. A vezetői szinten majdnem teljes átalakuláson átesett hivatalnoki gárda társadalomtörténeti relevációjának boncolgatására e helyütt nincs mód, de annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy maga az elkészült archontológia lesz/lehet majd az egyik fontos intermedier jellegű forrása ezen vizsgálódásoknak.

A tanácsi archontológiák készítői abban a szerencsés vagy – attól függ, honét nézzük – szerencsétlen helyzetben vannak, hogy munkájukhoz rengeteg forrás áll rendelkezésre. Ezért nagyon lényeges, hogy tisztában legyünk ezek fontosságával, pontosabban fontossági sorrendjükkel, hiszen elképzelhető, hogy minden számba jöhető forrás átnézésére nem lesz szükség, vagy még inkább idő. Mivel kezdjük tehát az adatgyűjtést? A legkézenfekvőbb válasz erre, hogy a személyzeti iratokkal. Valóban, a leghitelesebb és egyúttal a legpontosabb adatolást a személyzeti dossziékban lévő anyagokból végezhetjük el. Ezzel kapcsolatban azonban több probléma merülhet fel. Az első az, ha a jogutód önkormányzati szerv vezetője, illetve a (fő)jegyző nem engedélyezi még a betekintést sem. A levéltári törvényből, de még inkább a személyes adatok védelméről rendelkező törvényből fakadóan kétség kívül fennálló jogszabályi korlátok és még inkább bizonytalanságok miatt kezdő lépésként érdemes a probléma felvázolása mellett az adatvédelmi ombudsmanhoz, országgyűlési biztoshoz fordulni állásfoglalásért. Ezzel talán elkerülhetők lesznek a későbbi jogviták az iratokat őrző szervvel, illetve az érintett személyekkel. Szinte biztos, hogy azon adatok kutatása, még inkább nyilvánosságra hozatala, amelyek általában egy tanácsi archontológiában szerepelnek, nevezetesen az adott (vezetői) tisztségek betöltésének napra pontos időintervalluma, nem eshetnek korlátozás alá.

A vélhetően pozitív állásfoglalás birtokában – melyre van példa és nyilván más esetben is ugyanaz lesz a válasz – már bátran nekivághatunk a személyzeti anyag kincsesbányájának kiaknázásához. Látszólag egyszerű a dolgunk, valójában azonban mégsem teljesen. Mivel nagy valószínűséggel nem a teljes egykori alkalmazotti állomány, hanem a vezetők meghatározott köre képezi vizsgálatunk tárgyát, ezért jó, ha tisztában vagyunk azzal, hogy kiket is keresünk. Ennek meghatározásához már a tanácsi iratokhoz kell nyúlni. Primer forrásként a tanácsülési és végrehajtó bizottsági ülések jegyzőkönyveit kell forgatnunk. Elvben itt találhatjuk meg leghitelesebb formában a vb-elnökök, elnökhelyettesek és titkárok, valamint a többi szervezeti egység-vezetők ebbéli szolgálatának kezdő- és végpontját. Mint azt előrevetítettük, az 1950-es évek első felével lesz a legtöbb probléma, mind a személyzeti anyag, mind a jegyzőkönyvek, de az összes többi forrás tekintetében is.

Az új rendszer – szinte természetesen is vehető – működési bizonytalanságai, az iratok becsületének, jogbiztosító jellegének gyengülése és általában az iratkezelés, tárolás nehézségei sajnos erős forráshiányhoz vezettek. Az 1956-os forradalom idején ráadásul sok helyen előszeretettel semmisítették meg a gyűlölt tanácsok iratait, leginkább persze a beszolgáltatással és adózással kapcsolatosakat, de sajnos a forradalmi hangulat nem igazán kedvezett az elmélyült iratértékelésnek...

Ha mégis fennmaradtak a kérdéses időszakból a jegyzőkönyvek, akkor is – melyre már céloztunk - meglepetések érhetnek bennünket. Nem kevés esetben ugyanis, a jogszabályokból fakadó elvárásokhoz képest, egyáltalán nem esik szó ezekben a primérnek gondolt dokumentumokban egy-egy vezető megválasztásáról, kinevezéséről. A vezető személyének megváltozásáról, kissé abszurd módon nem ritkán csak onnét értesülünk, hogy egy következő ülésről felvett jegyzőkönyv „jelen lévők” rovatában már egy másik név szerepel a keresett funkcióval összekapcsoltan.⁸ Mivel ezek a személyi döntések az állampárt (MDP) berkeiben születtek meg, ezért ilyen esetekben nem mellőzhetjük az adott tanácsi szinttel egyenrangú, vagy eggyel fölötte lévő párttestület aktuális jegyzőkönyveinek átvizsgálását sem.

A tanácsi jegyzőkönyvek általában az 1960-as évek elejétől, közepétől, jobb esetben már az ötvenes évek végétől kezdenek szakszerűsödni és veszik fel azt a formát, valamint - nem utolsósorban - tartalmát, melynek köszönhetően valóban rászolgálnak a primér forrás megnevezésre. A személyzeti iratok és testületi jegyzőkönyvek vagy más, továbbiakban részletezendő források precíz megléte esetén sem mentesülünk bizonyos kérdésektől.

⁸ Nem egy esetben az is előfordul, hogy egy jegyzőkönyvről készült kivonat vagy másolat teljesen más szövegeű és tartalmú. Lásd: Dokumentumok Zala megye történetéből 1947-1956. Szerk.: Káli Csaba. Zalai Gyűjtemény 48. Zalaegerszeg, 1999. 271-273. p.

Tipikusan ilyen, a bőséges forrásadottságok következtében előálló helyzet, amikor ellentmondó adatokra bukkanunk, melyek leginkább a kinevezés időpontját érintik. Az ideiglenes, megbízott, helyettesítő jellegű tisztségviselések generálisan is gondot okozhatnak, ezért ezek egységes kezelésének kidolgozása szintén a munka megkezdése előtti feladat. Szinte csak a személyzeti iratokból lehetséges az azonos nevű tisztségviselők biztonságos megkülönböztetése. Ez tipikusan e korszak archontológia-kutatásának problémája, ugyanis már a negyvenes évek végétől kezdődően nagyon sok „egyszerű” ember – „munkáskáder” - került be a közigazgatásba, ennél fogva komoly problémaként jelentkezik – a korábban nem tapasztalt mértékű – sok egyforma név. E téren még leginkább a nőket érintő, többnyire házassággal kapcsolatos névváltoztatások okozhatnak bonyodalmakat, melyek szintén a személyzeti dossziékból nyomozhatók le tökéletes biztonsággal. Ez a probléma korábban szintén nem jelentkezett, hiszen ideologikus okokból ez az a korszak, amikor a közigazgatás vezető pozícióiban hirtelen és tömegesen kezdenek megjelenni a nők.

A hitelesség szempontjából a források sorában egy nyomtatványt kell említenünk, amely vélhetően Zalán kívül más megyékben is helyel-közzel rendelkezésre áll. Ez nem más, mint a megyei tanács hivatalos közlönye. A Zala Megyei Tanács (V. B.) Hivatalos Lapja (Közlönye) 1960-ban indult, de legkorábbi számát eddig csak 1965-ből tudtuk fellelni. A lap klasszikus módon az országos közlönnyök felépítését követve számolt be a tanácsok munkájáról. A személyi részben, amely mindig a tartalom élén állt, számoltak be a számunkra fontos változásokról. A megyei mellett a városi és járási tanácsok vezető tisztségviselőinek csoportvezetőig lemenően részletezett pozíció-változásait is nyomon követhetjük. Ezen kívül itt olvashatunk a kitüntetésekről, fegyelmiről és a tanács felügyeletébe tartozó vállalatok, hivatalok, intézmények vezetői posztján bekövetkezett változásokról is. A közlöny mindezek mellett kitűnő forrása a tanácsi hivataltörténetnek is, hiszen minden ebbéli változást – 1970-től az SZMSZ-en keresztül - ab ovo hivatalosan itt rögzítettek.

A zalai munkálatok során, különösen az ötvenes évek első felének – már említett – gyér primér forrásadottsága kapcsán kellett számos más, alapvetően kiegészítő jellegű forrásban is elmélyedni. Ezek közé tartozott a Magyar Államkincstár Zala Megyei Területi Igazgatóságának és jogelődjeinek (Zala Megyei Illetményhivatal, Zala Megyei Tanács Költségvetési Elszámoló Hivatal, TÁKISZ) iratai, amelyet levéltárunk ez idáig folyamatosan átvett. Ebből az iratállományból az ún. személyi tasakok jelentettek különösen értékes forrást, azon belül is az „Adatfelvételi lap” c. formanyomtatvány adott elsődlegesen segítséget, hiszen ezeket mindig a lehető legnagyobb precizitással töltötték ki. Itt mindig felsorolták az illető valamennyi – nemcsak közszolgálati – munkaviszonyát, munkahelyét napra pontosan. Ez a

forrás lényegében a személyzeti anyag duplikációja, az önkormányzati hivatalnál elhelyezett, meglévő és megtekinthető személyzeti anyag tükrében e forráscsoport átnézése lényegében elhagyható.

Ugyancsak a messze elsődlegesnek tekinthető személyzeti iratok nélkülözése esetén érdemes, sőt szükséges az adott tanácsi szerv mindenkori személyzeti jellegű szervezeti egysége – hol osztály, hol csoport – iratainak az átvizsgálása. Szintén nem haszontalan az MDP és MSZMP rendelkezésre álló kádernyilvántartásainak az áttanulmányozása, hiszen a párt-tisztségviselők gyakran kaptak tanácsi megbízásokat és fordítva. Végezetül a források sorában meg kell említeni az oral history-t, vagyis a szóbeli visszaemlékezést, amely az érintettek, illetve a személyzeti munkával foglalkozók részéről egyaránt segítette munkánkat, különösen a támpontadásban, illetve az eldöntendő kérdésekben, esetenként a konkrét adatok visszaidézésével.

A kutatómunka és az írás megkezdése előtt célszerű meghatározni a kinyert adatok közlésére vonatkozó technikai és tartalmi kereteket. Egy archontológiai munkának minimum két, de inkább három fő részből kell állnia. A leendő mű elejére célszerű egy közigazgatás- illetve hivataltörténeti bevezetőt elhelyezni, amit a két főegység, a címtár és a névtár követ. Különösen papíralapú megjelenés mellett elengedhetetlen a címtár mellett az annak inverzül, tulajdonképpen mutatójául szolgáló névtár megjelentetése. Itt egy-egy személy esetén együtt láthatjuk annak – az adatgyűjtés határain belüli - összes tisztségét. Az előbb nem véletlenül használtam a „papíralapú” szót, hiszen az archontológiai kutatások is abba a típusba tartoznak, melyek végeredményét feltétlenül érdemes adatbázisba rendezni és például az adott intézmény honlapjához kapcsoltan online módon megjelentetni. Ezek a kutatások arra is kitűnő terepet nyújtanak, hogy egy integrált adatbázist építsünk belőlük, hiszen a közigazgatás eme elemének viszonylag egynemű volta szinte kínálja magát arra, hogy egy országosan is egységes adatbázis készüljön ezen kutatások eredményéből, amit akár a közös levéltári portálon is közre lehetne adni.